

Horváth Bálint (DLA)

„*Ce este vocativul?*” – Kurtág György és a román népzene*

Kurtág György munkásságának a román nyelvhez, kultúrához, népzenehez fűződő kapcsolatai a 2008-ban befejezett *Colindă-Baladă* (op. 46) nyomán kerültek előtérbe.

A szólóénekekre, kórusra és kamaraegyüttesre írt kompozíció bemutatójára 2009. március 29-én került sor Kolozsváron.¹ A korábban közismerten ritkán nyilatkozó zeneszerző ez alkalommal közvetlen természetességgel adott interjúkat a román rádió- és tévécsatornáknak.² A kolozsvári Gheorghe Dima Zeneakadémián előadást tartott saját zeneszemléletéről.³ A komponálás időszakából származik továbbá egyik legterjedelmesebb és legszemélyesebb hangvételű nyilatkozata: a *Kulcsszavak* című, Varga Bálint András által vezetett beszélgetés, amely szintén számos életrajzi momentumot és a *Colindă-Baladă* keletkezéstörténetéhez fűződő adatot rögzít.⁴ Talán nincs még egy Kurtág-kompozíció, amelynek ennyi személyes vonatkozása tárulna föl a zeneszerző saját beszámolóin keresztül.

Amint az valamennyi szövegből kiderül: a *Colindă-Baladă* komponálásának kiváltó oka a lugosi líceumi tanár és pedagógus-példakép: Felician Brînzeu nyelvészeti dolgozatának felbukkanása volt.⁵ A *Ce este vocativul? (Mi a vocativus?)* című tanulmányt – amely a román nyelvben használatos megszólító esetet tárgyalja – Constantin Tufan-Stan lugosi zenetanár, zenetudós juttatta el Kurtághoz a várható lugosi díszpolgárság hírével együtt. Brînzeu dolgozata a Bartók- és Ligeti-tanulmányok pontosságára és szépségére emlékeztette a zeneszerzőt, s ifjúkori emlékek tömegét szabadította föl benne.⁶ Az eredeti kompozíciós ötlet – a szülővárosnak szánt szuvenir –

* A tanulmány első változata a BTK Zenetudományi Intézet *Zene és zeneélet a 20. századi Magyarországon* című konferenciáján hangzott el, 2021. május 6-án. Angol és román nyelvű változata megjelent a kolozsvári *Musicology Papers/Lucrări de muzicologie XXXV/2*-es számában.

¹ A mű a Cluj Modern Fesztivál keretében, a kolozsvári Transilvania Filharmónia vegyeskara és az AdHOC Ensemble előadásában, Cornel Groza vezényletével hangzott el. Az eseményről és kapcsolódó rendezvényeiről ld. Angi István (Ștefan Angi): „Festivalul Cluj Modern la a VIII-a ediție”. *Muzică XX/2* (2009. február): 137–157.; László Ferenc (Francisc László): „Prefață”. [Előszó] In: Constantin Tufan-Stan: *György Kurtág. Reînțoarcea la matricea spirituală*. (Cluj-Napoca: Editura MediaMusica, 2009). 5–7.

² Irina Vasilescu: *Intervi cu compozitorul György Kurtág*. Radio România Muzical, 2009. 03. 29. <https://www.romania-muzical.ro/articol/interviu-cu-compozitorul-gyorgy-kurtag/236/15/2> (Utolsó megtekintés: 2022. 02. 05.); N.N.: *Vocația muzicii György Kurtág. Români fără frontiere*. TVR3, 2009.10. https://www.youtube.com/watch?v=_9UXtKhe7rk (Utolsó megtekintés: 2022. 02. 05.)

³ Kurtág György: „On the Romanian Archetype”. *Musicology Papers XXIII* (Cluj-Napoca: „Gheorghe Dima” Music Academy, 2009): 10–16.

⁴ Varga Bálint András (szerk.): *Kurtág György*. (Budapest: Holnap, 2009). 43–131.

⁵ Varga 2009. 15., 69.; Vasilescu 2009; *Vocația muzicii*...

⁶ Varga 2009. 51., 69.; Vasilescu 2009

a későbbiekben egyre terebélyesebb formát öltött. Kurtág végül közel másfél évet töltött egy Bartók Hunyad megyei gyűjtéséből származó kolinda nagyszabású feldolgozásával.⁷

Varga Bálint András beszélgetésében az életrajzi motívumok bővebb részleteivel is megismerkedhetünk. Szó esik a romániai nyilatkozatokból nyilván tapintatból kimaradt negatív elemekről is. Kurtág időskori visszatérését a romániai gyermekkor motívumaihoz nem könnyelhetjük el csupán nosztalgikus gesztusként.⁸ Az inspirációs erőt a téma felkavaró, ellentmondásos vonásai, Kurtág jellemző kifejezésével élve az élményanyag *ellenállása* adta.⁹ A lugosi és temesvári évek a családi háttér, a példaképek, barátságok révén valóban meghatározóak, ugyanakkor terheltek is a harmincas-negyvenes évekhez fűződő történelmi tapasztalatokkal. Kurtág számára e tudatmélyi emlékek szabadultak föl, amikor a lugosi közgyűlés az első fordulóban nem szavazta meg a díszpolgári kitüntetését.¹⁰

A Bánság, a tágabb értelemben vett szülőföld, nyelvileg, etnikailag a Kárpát-medence egyik legsokszínűbb vidéke, történelmileg tizenegy meghatározó nemzetiség otthona.¹¹ Termékeny kulturális együttélés – akár korai előképe lehetne annak a nyitottságnak, sokrétűségnek, amely a kurtági életműre olyannyira jellemző. Lugos, a hajdani Krassó-Szörény vármegye székhelye azonban 1926-ban, Kurtág születésének évében – a Bánság nagy részével együtt – már hat éve a királyi Románia részét képezi, az 1930-as népszámlálás adatai szerint Lugoson a román anyanyelvűek már relatív többségben voltak.¹² Az épülő román nemzetállam díszletei között, a harmincas évek során terjedő torzieszmék légkörében érik Kurtágot az olyan ellentmondásos élmények, mint az iskolai kolindatanuláson tapasztaltak.¹³ A mérleg másik serpenyőjében viszont ott van a korszak aránylag fejlett román oktatási rendszere, a Bánság élénk kulturális, zenei élete. A modern pedagógiai eszközöket alkalmazó Brînzeu románóráin – Kurtág visszaemlékezése szerint – a diákok játszva tanulják meg a nyelv szerkezetét s életre szólóan megszeretik a román irodalom nagyjait, mások mellett Eminescu és Creangă életművét.¹⁴

A román kultúra iránti érdeklődés – a gyermekkori környezet és az iskolázottság nyomán – végigkíséri Kurtág életét. A zeneszerzői életműben ez a hetvenes évekbeli jelentős fordulat, a *Játékok* első füzeteinek megjelenése óta érhető tetten,¹⁵ bár a zeneszerző szóbeli kiközlése szerint

⁷ Varga 2009. 69., 130–131.

⁸ Varga 2009. 69.

⁹ Varga 2009. 100.

¹⁰ Varga 2009. 69.

¹¹ Dr. Kókai Sándor: *A Bánság történelmi földrajza (1718–1918)*. (Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, 2010). 402.

¹² Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikái a népszámlálás alapján, 1852–2011, Lugos, Temes megye*.

(Kolozsvár: Jakabffy Elemér Alapítvány, Media Index Egyesület, 1999–2004).

<http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=etnikai&id=3609> (Utolsó megtekintés: 2022. 02. 05.)

¹³ Varga 2009. 69.

¹⁴ Varga 2009. 15.

¹⁵ Varga 2009. 53.

már a *Bornemisza Péter mondásai* (op. 7, 1963–68) komponálása alatt is haszonnal forgatta Bartók kolindakötetét az énekszólám hangvételének kimunkálásához.¹⁶ Kurtág gyermekkorában – városi, polgári környezetben felnővén – nem találkozott hagyományos közegben élő folklórral. A későbbi évtizedekben is csak elhanyagolható mértékben foglalkozott népzene gyűjtéssel, tudományos igényű munkával pedig egyáltalán nem.¹⁷ Saját műveinek népzenei irányú vonatkozásai iskolai daltanulásból eredő emlékekből, felnőttkorában, hanglemezen hallott zenei élményekből, illetve Bartók népzenei gyűjteményeinek tudatos tanulmányozásából erednek.¹⁸

Legfontosabb forrásaink a témában – az említett nyilatkozatokon kívül – maguk a kottaszövegek lehetnek. A különböző nyelvek használata a Kurtág-művek címében, ajánlásában, az előadói utasítások szövegében mindig jelzésértékű, kijelöl egy kultúrtörténeti, inspirációs közeget – így van ez a román nyelvvel kapcsolatban is. Kurtág és a román népzene kapcsolatának témáját a zenetudomány sem hagyta figyelmen kívül, a román kutatók részéről különösen mélyreható analízisek születtek (lásd bibliográfiánkban Iulia Mogoşan, Constantin-Tufan Stan, Bianca Țiplea Temeş és más szerzők munkáit.)

A művek sorát a *Játékok* III. kötetében található *Hommage à Farkas Ferenc (2) – faszálányok egy kolinda emlékképéből* (1979) című darab nyitja. A *Játékok*-sorozat egyik legismertebb, legtöbbet játszott tétele, a Kurtág-házaspár négykezes műsorának elmaradhatatlan része.¹⁹ A zeneszerző maga is fontosnak érzi e kompozícióját. Miután a nyolcvanas évek második feléig nemigen írt zenekari művet, időnként tréfásan saját szimfóniájaként hivatkozott rá.²⁰ Kocsis Zoltán egy kottakiadvány bemutatóján az egész *Játékok*-sorozat legjelentősebb darabjának nevezte.²¹

A tétel alapjául szolgáló dallam lényegében hallás után is azonosítható: az egyik legismertebb román karácsonyi ének, az *O ce veste minunată*. A dallamot, amellyel Kurtág a lugosi líceumi kolindatanulás alkalmával ismerkedett meg,²² a *Kocsis Zoli hangjegyfűzete* című kiadvány eredeti változatába be is jegyezte.²³

¹⁶ Kurtág György szóbeli közlése, 2021. 05. 05.

¹⁷ Kurtág György szóbeli közlése, 2021. 05. 05.

¹⁸ Varga 2009. 52; Vasilescu 2009.

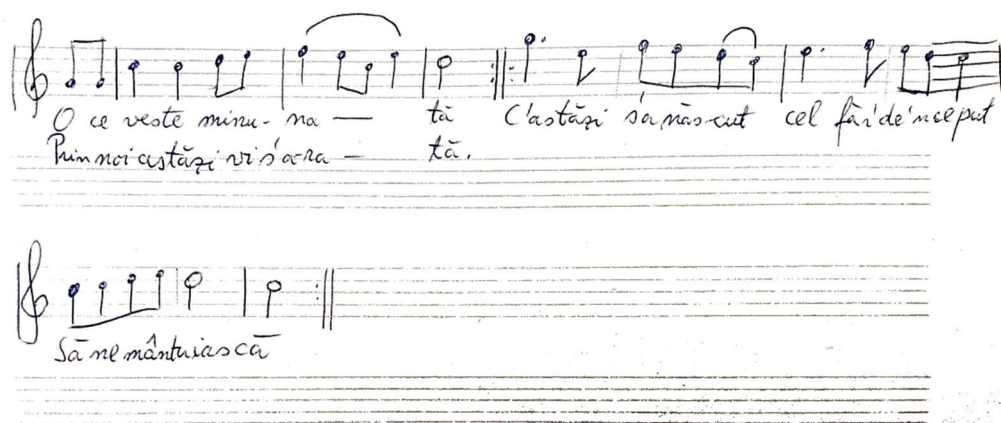
¹⁹ Kurtág Márta felvételei: Hungaroton SLPX 11846; ECM 1619

²⁰ Kurtág György szóbeli közlése, 2021. 05. 05.; ld. még Varga 2009. 75.

²¹ Az állítás a *Kocsis Zoli hangjegyfűzete* című facsimile-kiadvány (ld. bibliográfia) bemutatóján hangzott el 2016. február 18-án, a Budapest Music Centerben. Kocsis Zoltán beszélgetőtársa Wilhelm András volt.

²² Varga 2009. 69.

²³ Kurtág György: *Kocsis Zoli hangjegyfűzete*. (Editio Musica Budapest, Facsimile, 2016). 25v.

1. kp. *O ce veste...* – közismert román karácsonyi ének dallama és szövege Kurtág György kézi lejegyzésében. In: Kurtág György: *Kocsis Zoli hangjegyzete*. (Editio Musica Budapest, Facsimile, 2016). p. 25v

© Copyright by Universal Music Publishing Editio Musica Budapest Zeneműkiadó

Bartók kutatásai óta közismert: a román kolindálás szokásának gyökerei a keresztény karácsonynál mélyebbre, pogány, természetvallási előzmények felé mutatnak. Az archaikus réteg dallami és szöveges anyagában ez egyaránt megmutatkozik.²⁴ Az *O ce veste minunată* nyilvánvalóan nem a régi népzenei típusok képviselője. A kezdő szakasz hármassal metruma, a funkciós-tonális harmóniai háttérrel implikáló dallam azonnal elárulja: nyugati, műzenei eredetű – ám kétségkívül rokonszenves, megkapó karácsonyi ének. Számos román zeneszerzői feldolgozása van, két korai kompozíciójában Ligeti György is felhasználta.²⁵

Tanulságos, hogy a dallam Kurtág darabjában megmutatkozó változata archaikus elemekkel gazdagodik. Különösen igaz ez a zenei anyag ritmikájára. Az 1:2 aránypárt alkotó rövid és hosszú értékek lengé váltakozása a Constantin Brăiloiu-féle giusto silabic bicronra, a régi rétegbe tartozó román kolindák egyik legjellemzőbb ritmikái típusára utal.²⁶ A jellegzetes ritmika és a kompozíció berceuse-hangvétele Bartók zongora-feldolgozásainak (*Román kolindadallamok*) egyes tételeit is megidézi, a kolinda-hatás így Bartók zenéjén szűrődik át.²⁷

A tétel alapjául szolgáló karácsonyi éneket nem halljuk teljes terjedelmében, a zeneszerző dekonstruálja azt. A jellegzetes motivikus fordulatok alapján még ráismerhetünk, de az eredeti

²⁴ Bartók Béla: „Román népzene II”. In: Bartók Béla *Összegyűjtött írásai*. Szerk. Szöllősy András. (Budapest: Zeneműkiadó, 1966). 478.

²⁵ Kerékfy Márton: *Népzene és nosztalgia Ligeti György művészetében*. (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2018). 33.

²⁶ Constantin Brăiloiu: „Giusto silabic”. In: Uő: *Opere I*. (București: Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din Republica Socialistă România, 1967). 173–234.

²⁷ Itt jegyezném meg, hogy a Breuer János tanulmánya (Breuer János: „Kolinda-ritmika Bartók zenéjében”. In: Breuer János–Dobszay László–Földes Imre et al. (szerk.): *Zeneelmélet, stíluselmzés. A Bárdos Lajos 75. születésnapja alkalmából tartott zene tudományi konferencia anyaga*. Budapest: Zeneműkiadó, 1977. 84–102.) nyomán elterjedt „kolinda-ritmika”-kifejezés népzenei szempontból kérdéses lehet. A kolindák ritmikája nem egységes, és a román népzenei műfajokon belül egyik jellemző ritmikái típus sem a kolindák kizárólagos sajátja. (Ld. Alina Stan: *Limbajul muzical al colindelor din Transilvania*. (Cluj-Napoca: Editura Clear Vision, 2009). 83–159.)

dallam világos dúr-tonalitása ingattaggá válik (dúr-tetrachord-hangkészlet), a sorszerkezet határai elmosódnak, a ritmika is átalakul.

Vivace, dolce

2. kp. Kurtág Gy.: *Hommage à Farkas Ferenc (2) – Foszlányok egy kolinda emlékéképből.*
In: *Játékok III. Vivace, dolce*, 1–5. t.
© Copyright by Universal Music Publishing Editio Musica Budapest Zeneműkiadó

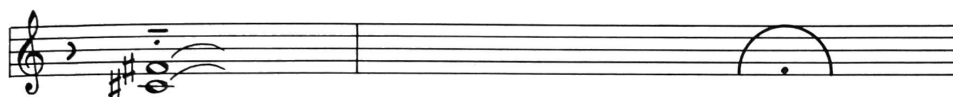
A továbbiakban egy sajátos variációs forma értelmében az alapidallam egyes kivágatait halljuk. A dallamnak egyre több eleme tűnik el – mintha „kitakarnánk” belőle hangokat, frázisokat –, miközben a dinamika és a dallam transzpozíciója is folyton változik.

3. kp. Kurtág Gy.: *Hommage...*, *Vivace, dolce*, 6–22. t.
© Copyright by Universal Music Publishing Editio Musica Budapest Zeneműkiadó

A 6. sortól a motívum- és frázisfoszlányok is egyre kevésbé ismerhetők fel. A dallam végső redukciója a 10. sorban következik be – e ponton mindössze egyetlen tiszta kvart képviseli azt.

4. kp. Kurtág Gy.: *Hommage...*, *Vivace, dolce*, 38–39. t.
© Copyright by Universal Music Publishing Editio Musica Budapest Zeneműkiadó

Egy hosszabb fermátát követően rövid, elidegenített repríz következik.

A töredéket is tovább porlasztó zeneszerzői eljárásban ráismerhetünk Kurtág zeneszerzői gondolkodásának egy alapvonására: a kiszámított, előre eltervezett forma ideája fékezi az alkotói fantáziát, míg a homályos és töredezett elképzelés beindítja, előrelendíti.²⁸ A *Fosztlányok egy kolinda emlékképéből* így bekapcsolódik az életmű egyik fő áramlatába: a töredékek, fragmentumok csoportjába.²⁹

Az *O ce veste minunată* kezdetű dallam *expressis verbis* is megjelenik a Kurtág-életműben: a közel négy évtizeddel később született *...c'astăzi s'a născut... – Márta 90 éves!* (2017) című zongoradarab zenei anyagában. (A tétel publikálatlan, nem jelent meg a *Játékok*-sorozat legutóbbi, IX. és X. füzetében sem.) A cím, az említett román karácsonyi ének szövegének részlete, egyszerre utal a karácsonyi történetre és Kurtág Márta születésnapjára. A forma mértani szabályossággal oszlik két egyenlő, 12 ütemes részre. Az első szakasz a kései Kurtág-művek jellegzetes hangján szóló korárszerű harmóniamenet (*pp*-dinamikájú kvázi fanfár-zene).

Handwritten musical score for piano, titled "2017 1829 este" and "...c'astăzi s'a născut... – Márta 90 éves!". The score is in 4/4 time and consists of two systems. The first system is marked "Sostenuto" and "pp". The second system is marked "sempre con ped." and "mp, cantabile". The score includes various musical notations such as notes, rests, and dynamic markings.

5. kp. Kurtág Gy.: *...c'astăzi s'a născut... – Márta 90 éves!*, publikálatlan zongoradarab. *Sostenuto*, 1–12. t.
© Copyright by Universal Music Publishing Editio Musica Budapest Zeneműkiadó

²⁸ Varga 2009. 100., 115.

²⁹ Varga 2009. 74–78.

A második rész tartalmazza az *O ce veste...* kezdetű dallam valamennyi hangját, egy szabad ellenpont kíséretében, amely a tonális anyagot a felismerhetőség határáig elidegeníti. A dallam maga érintetlen marad, míg az ellenpont tizenkétfokú anyaga hatalmas regiszterváltásaival – az előadói utasítás szavával élve „balkar-táncoltató” jellegével – különleges fénytörésbe helyezi.

6. kp. Kurtág Gy.: ...c'astăzi s'a născut... *Sostenuto*, 13–18. t.
© Copyright by Universal Music Publishing Editio Musica Budapest Zeneműkiadó

A *Játékok* VI. füzetének egyik emblemikus darabja a *Doina* (1992) címet viseli. A tétel zenei anyagában első látásra is a *doinára*, e széles körben és változatos formákban elterjedt, alapvetően improvizatív elemekből felépülő román népzenei műfajra utalhatna a gazdag ornamentika, a sűrűn cezúrált sóhajszerű motívika, a kiszámíthatatlan dallamvonal és az alapvetően háromtagú, az egyes formarészekben belül rugalmasan alakítható szerkezet.³⁰ A tétel alapkaraktere, tónusa is közel áll a *doina* alapkarakteréhez.

³⁰ Tiberiu Alexandru: *Romanian Folk Music*. (Bucharest: Musical Publishing House, 1980). 49–55.

* ♯, ♯, []

7. kp. Kurtág Gy.: *Doina*. In: *Játékok VI. Parlando, con moto*, 5–15. t.
 © Copyright by Universal Music Publishing Editio Musica Budapest Zeneműkiadó

A zeneszerző közlése szerint azonban e darabot nem a szorosabb értelemben vett román népzenei műfaj, hanem egy ismeretlen eredetű, archív klezmer-felvétel inspirálta, amelyet egy terjedelmesebb anyag részeként Frigyesi Judit bocsátott a rendelkezésére. Kurtágot mélyen megrendítették e felvételek – egy elpusztított kultúra titokzatos maradványai. Az egyik hegedű-zongora-produkció különösképpen megragadta, a *Doina* című zongoradarab ennek hatására született. A zeneszerző konkrét motívumokat is felhasznált az eredeti előadásból.³¹

Tanulságos, hogy a kilencvenes évek magyar zeneszerzésében egy másik fontos mű is reflektál a doina műfajára, annak egyik regionális változatára: ez Ligeti György *Brácsaszonátájának* (1991–94) első tétele, a *Horă Lungă*. A két mű összevetése során azonban inkább a különbségek bukkannak elő. Ligeti darabjának igen közeli román népzenei párhuzamai vannak; Kerékfy Márton elemzésének konkrét példái bizonyítják, hogy a felhasznált motívumok, a temperált rendszeren kívüli skála alkalmazása, a motívumfejlesztés módszere egyértelmű kapcsolatot ápol a népzenei formával.³²

³¹ Kurtág György szóbeli közlése, 2021. 05. 05. A szóban forgó dallamot nem sikerült teljes biztonsággal beazonosítani.

³² Kerékfy 2018. 187–189.

Kurtág zenéjében rendre felbukkan egy olyan jellegzetes motívum, amelyet már korábbi tanulmányok is a román kolindákkal hoztak összefüggésbe.³³ E dallami fordulatok közös jellegzetessége, hogy diatonikusak, mozgásuk szűkjárású, ritmikájuk aszimmetrikus (ld. giusto silabic bicron). Kifejezésükben a törékeny, elillanó szépség megjelenítői, gyakran erős kontrasztban állva egy sűrű, kaotikus, tizenkétfokú anyaggal. „*Wie eine colinda-melodie*” felirattal találkozunk a *Lebenslauf*-ban (1992), motivikailag hasonló anyagok bukkannak fel az *Hommage à Mihály András (Tizenkét mikrolúdium)* (Op. 13, 1977–78) 5. tételében és ennek nyomán a *...quasi una fantasia...* (Op. 27, 1987–88) 4. tételében. Az eredeti kompozíciós tervek szerint a *...concertante...* (Op. 42, 2002–03) befejezése is egy kolinda-dallamon alapuló passacaglia lett volna.³⁴ Ahogy fentebb utaltunk rá: ez a bölcsődal-szerű, idilli hangütés nem sajátja az archaikus román kolindák előadásának,³⁵ de Bartók kolindafeldolgozásaira igen jellemző.

Lontano, calmo, appena sentito
▽ (on the point)

8. kp. Kurtág Gy.: *Hommage à Mihály András. 12 mikrolúdium vonósnégyesre* (Op. 13).
5. tétel, *Lontano, calmo, appena sentito*, 1–3. t.
© Copyright by Universal Music Publishing Editio Musica Budapest Zeneműkiadó

Lontano, calmo, appena sentito

2+3+3+2

9. kp. Kurtág Gy.: *...quasi una fantasia...* (Op. 27/1). 4. tétel, *Lontano, calmo, appena sentito*, 1–2. t.
© Copyright by Universal Music Publishing Editio Musica Budapest Zeneműkiadó

³³ Farkas Zoltán: „Egy Hölderlin-toposz útja. Vándormotívumok Kurtág György műveiben”. *Magyar Zene* XL/2 (2000): 213–235.

³⁴ Kurtág György szóbeli közlése, 2021. 05. 05.; Varga 2009. 51.

³⁵ Bartók Béla: *Melodien der rumänischen Colinde (Weihnachtslieder)*. (Wien: Universal Edition, 1935). XXX–XXXI.

Allegretto innocente [Wie eine Colinda-Melodie]

Z. 13 967

10. kp. Kurtág Gy.: *Lebenslauf* (Op. 32).
Allegretto innocente [Wie eine Colinda-Melodie], 46–51. t.
 © Copyright by Universal Music Publishing Editio Musica Budapest Zeneműkiadó

Elérkeztünk a két, egymással szorosan összetartozó kompozícióhoz, amelyek egyértelmű román népzenei referenciákkal rendelkeznek. A legfontosabb mű e témakörben kétségkívül a *Colindă-Baladă*. Az impozáns méretű vokális alkotást a zeneszerző is életműve fontos fordulópontjaként láttatta Varga Bálint Andrásnak adott nyilatkozatában. „Életrajzának dokumentumaként” a *Bornemisza Péter mondásai* és *A boldogult R. V. Truszova üzenetei* (op. 17, 1976–80) által fémjelzett vonulatba helyezte.³⁶ Ebben az értékelésben kétségkívül szerepet játszhat a kompozíciós folyamatban élő szerző elfogultsága is. Ám a *Colindă-Baladă* valóban fontos funkciót tölt be a szerző nagyformával vívott kompozíciós küzdelmének történetében, amelyet az elmúlt század nyolcvanas éveinek közepétől a *Fin de Partie*-ig (2010–17) számíthatunk.

A *Colindă-Baladă* bartóki referenciái nem megkerülhetők és nem is titkoltak. A felhasznált kolindadallam Bartók Hunyad megyei gyűjtéséből származik.³⁷ A szöveg egyike annak a három kolindatextusnak, amelyeket már Bartók is az archaikus réteg különlegesen szép és fontos darabjaiként jelölt meg. (Ezek között szerepel még a szarvasokká vált fiúk története, valamint az oroszlánna, más változatban szarvassal folytatott mitikus küzdelem.³⁸) A *Cantata profana* történetével ellentétben a Nap testvérszerelme (az égitestek násza) a román kolindák és balladák

³⁶ Bartók 1935. 130.

³⁷ Bartók 1935. *Colinda A II. c.*, 3.

³⁸ Bartók 1966. 478.

körében igen elterjedt, sok változatban élő téma, amely a tágabb értelemben vett eurázsiai folklórban is kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezik, eredete az antik mítoszok körébe mutat.³⁹

A II. c)

6+6, 6, 6+6, $\overline{\text{IV}}$ $\overline{\text{I}}$ Paucesed (Humedioara), Petru Dăbucan (27), 26, $\overline{\text{IV}}$, 1913.

T. giusto

14a. Ple-cat-o, ple-ca-tu pu-ter-ni-cu soa-re, Doi Dom-nu-lui Doam-ne!
Pu-ter-ni-cu soa-re, că el să-șă'n-soa-re.

11. kp. Kurtág *Colindă-Baladă* c. művében felhasznált kolinda-dallam

(“A szerelmes Nap balladája”).

Colinda A II. c. In: Bartók B.: *Melodien der rumänischen Colinde (Weihnachtslieder)*.

Wien: Universal Edition, 1935. 3.

A népi szöveg fordulatos, szürreális és szimbolikus elemekben gazdag, mélylélektani vonatkozásokat implikáló cselekményanyaga szinte kínálja magát az ábrázoló jellegű zeneszerzői feldolgozásra. Kurtág az eredeti népi dallamot is felhasználta művében. A népi anyagot egyszerű szerkezete, görcsösen ismétlődő, jellegzetes motivikája tette alkalmassá a sokoldalú zeneszerzői felhasználásra és a ritornell-szerepű formai alkalmazásra. A román kultúrtörténeti utalások sorát gazdagítja az ortodox liturgia jellegzetes hangszere, a *toacă* szerepeltetése a mű apparátusában.⁴⁰

³⁹ Mailand Oszkár: „A nap és hold-mythos a román népköltészetben”. In: *Egyetemes Philológiai Közöny* (1886): 593–602.

⁴⁰ Constanța Cristescu: *Chemări de toacă*. (București: Editura Academiei Române, 1999).

... în amintirea profesorului nostru
Felician Brînzeu ...

Colindă-Baladă

3 Molto misurato, pesante, giusto
4 [♩ = cca52]

Kurtág György
op. 46

Tenore 1
Basso 1
Tenore 2
Basso 2
Toaca *

* + ad lib. Marimba

12. kp. Kurtág Gy.: *Colindă-Baladă* (Op. 46). *Molto misurato, pesante, giusto*, 1–5. t.
© Copyright by Universal Music Publishing Editio Musica Budapest Zeneműkiadó

A népi dallam kurtági feldolgozása nagyívű zenetörténeti utalásrendszerben valósul meg – Schütz, Monteverdi, Gesualdo, a barokk passió-hagyomány, a romantika gesztusvilága mellett természetesen megjelenik a román népzenei- és néptánc-hagyomány is (Hora). A legfontosabb referencia kétségtelenül a *Cantata Profana*. A mű tematikája, formátuma, a kettős kórus jelképértékű használata mellett magában a zenei anyagban – a kórus felkiáltásaiban, az énekszólók kialakításában, a tenorszóló által megszemélyesített Nap áriáiban – is erősen megnyilvánul.⁴¹

A *Colindă-Baladă* munkafolyamata melléktermékének – részben a *Colindă*-hoz készített tanulmánydarabnak – tekinthető a *Triptic* (op. 45, 2007) című három tételes hegedűduó. A *Colindă-Baladából* ismert kolindadallam a duó 1. és 3. tételében is jelen van. Az 1. tételben passacaglia-jellegű, a 3.-ban kötetlenebb, rapszódia-jellegű formában kerül feldolgozásra. Az anyag kontrapunktikus megformálása és egyes konkrét zenei anyagok is arra utalnak, hogy a *Triptic*

⁴¹ A *Colindă-Baladă* művelődéstörténeti és zenetörténeti referenciáinak mélyebb kibontását ld. az alábbi munkákban: Iulia Mogoșan: *Repere românești în credința lui György Kurtág*. (Cluj-Napoca: Risoprint, 2019); Constantin Tufan-Stan: *György Kurtág. Reîntoarcea la matricea spirituală*. (Cluj-Napoca: Editura MediaMusica, 2009).; Bianca Țiplea Temeș: „De la Cluj Modern la Palais Garnier. Itinerarul Colindei-Baladă op. 46 de György Kurtág”. In: *Actualitatea Muzicală* I (2011): 17.; Bianca Țiplea Temeș, William Kinderman (szerk.): *Folk Music as a Fermenting Agent for Composition, Past and Present*. (Cluj-Napoca: MediaMusica, 2019). 105–118.

valóban a *Colindă-Baladă* „hangpróbája”. Az apparátus viszonylatában mégis aránylag nagyívű, autonóm kompozíció, amelynek jelentőségét a zeneszerző opuszszámmal is megerősítette. (A második tétel – *Mesagiū ...barmadik sziġorúan magánlevél Szőllősy Andrásnak* – szintén tartalmaz népzenei utalásokat, ám konkrét népi anyagot nem.)

Kurtág, ha román népzenei idiómákra utal, gyakran újra ugyanazon kifejezésmódok, sőt ugyanazon konkrét dallamok felé fordul. A folklór-hatások nem követhetők nyomon olyan látványosan, mint a népzenevel tudományos igénnyel is foglalkozó Ligeti esetében.⁴² Az egyes anyagoknak inkább személyes vonatkozásuk, szimbolikus erejük van. A kitüntetett dallamok zenei alaptípusok, „archetípusok” leképeződései.⁴³ Időnként nem is valódi népdalok (mint az *O ce veste...*), máskor népzenei jellegzetességekre csak áttételesen utaló anyagok (mint a szűkjárású, diatonikus, giusto silabic-rimikájú dallamfordulatok). A *Játékok* füzetében és a *Jelek-Játékok-Üzenetek* sorozat tétellei között fellelhető egyéb népzenei utalások szintén sokszor kötődnek személyes élményekhez: egy-egy kiváló népzenei előadó produktumához (Halmágyi Mihály hegedűjátékához vagy a *Szerelem, szerelem...* kezdetű népdal somogyi furulyajátékosához), de számos esetben csak közvetetten kapcsolódnak a Kurtág megfogalmazása szerinti bartóki „anyanyelvhez”.⁴⁴

A *Triptich*-ben és a *Colindă-Baladă*-ban igazán autentikus módon valósul meg a román népzenei hagyományhoz való kötődés. Ebben nyilván szerepet játszott az alkotás időszakának szerencsés konstellációja – Felician Brînzeu tanulmányának felbukkanása, a tágabb értelemben vett szülőfölddel való kapcsolat újjáéledése s a kompozíciós munkára alkalmas népi anyagra való rátalálás. Egy szerencsés pillanatban lehetőség nyílt a *Colindă-Baladă* nagyformájának kialakítására, amelynek alkotói konzekvenciái a kurtági életmű további alakulásában nyilvánvalóak.

⁴² Kerékfy 2018. 33–37.

⁴³ Kurtág 2009.

⁴⁴ Hartmut Lück: „Zene a kimondhatatlanról”. *Holmi* VII/2 (1995. február): 207.

9 Berceuse-Siciliano [*cu mult dor*]

S 1
A 1
Coro 1
T 1
B 1
S 2
A 2
Coro 2
T 2
B 2

A - na, A - na, A - - - na, A - na! A - - - - na Sân - zi - a - na,
A - na, A - na, A - - - na, A - na! A - na, A - na Sân - zi - a - na,
A - na, A - na, A - na, A - na, A - na! A - na, A - na! A - na, A - na Sân - zi - a - na,
A - na, A - na, A - na, A - na, A - na! A - na, A - na Sân - zi - a - na,
A - na, A - na, A - na, A - na, A - na! A - na, A - na Sân - zi - a - na,
A - na, A - na, A - na, A - na, A - na! A - na, A - na Sân - zi - a - na,

13. kp. Kurtág Gy.: *Colindă-Baladă. Berceuse-Siciliano*, 93–96. t.
© Copyright by Universal Music Publishing Editio Musica Budapest Zeneműkiadó

12 sciolto
8 *sempre dim. - - al quasi niente*
203 *cu mult dor [con ardore]*
3 **Parlato, con moto**

T Solo

A - no, A - no, A - no, A - no...

14. kp. Kurtág Gy.: *Colindă-Baladă. sciolto*, 203–204. t.
© Copyright by Universal Music Publishing Editio Musica Budapest Zeneműkiadó

Kurtág szóbeli megnyilatkozásaiban és a *Colindă-Baladă* zenei instrukciói között is reflektál a román népzene- és irodalomelmélet sajátos, lefordíthatatlan fogalmára: a *dorra* (*cu dor, cu mult dor*).⁴⁵ A mély értelmű vágyakozás motívuma, a kapcsolatteremtés, megszólítás gesztusa: Kurtág számára ez lehetett a leginkább átélhető motívum a román folklórral való találkozásban. A *Colindă-Baladă* legerőteljesebb zenei pillanatai is ennek körébe tartoznak. Ennek viszonylatában kellene értékelni: a *Colindă-Baladă* miképpen ad frappáns és maradandó alkotói választ az évtizedekkel korábban feltett kérdésre: *Mi is a vocativus?*

⁴⁵ Lucian Blaga: „A mioritikus tér”. (Ford. Zirkuli Péter) In: Kántor Lajos (szerk.): *Szegényeknek – palota. XX. századi román esszék*. (Budapest: Balassi kiadó, 1998). 105–119.

Bibliográfia

- Alexandru, Tiberiu: *Romanian Folk Music*. Bucharest: Musical Publishing House, 1980.
- Angi István (Angi, Ștefan): „Festivalul Cluj Modern la a VIII-a ediție”. *Muzică* XX/2 (2009. február): 137–157.
- Bartók Béla *Összegyűjtött írásai*. Szerk. Szóllósy András. Budapest: Zeneműkiadó, 1966.
- Bartók Béla: *Melodien der rumänischen Colinde (Weihnachtslieder)*. Wien: Universal Edition, 1935.
- Blaga, Lucian, *Spațiul mioritic (The Mioritic Space)*, Editura Oficiul de Librărie, București, 1936.
- Brăiloiu, Constantin, *Opere I*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din Republica Socialistă România, București, 1967.
- Breuer János: „Kolinda-ritmika Bartók zenéjében”. In: Breuer János–Dobszay László–Földes Imre et al. (szerk.): *Zeneelmélet, stíluselemzés. A Bárdos Lajos 75. születésnapja alkalmából tartott zene tudományi konferencia anyaga*. Budapest: Zeneműkiadó, 1977. 84–102.
- Cristescu, Constanța: *Chemări de toacă*. București: Editura Academiei Române, 1999.
- Farkas Zoltán: „A szerelmes Nap balladája. Kurtág-ősbemutató Kolozsváron”. *Muzsika* XLIII/7 (2009. július): 22–25.
- Farkas Zoltán: „Egy Hölderlin-toposz útja. Vándormotívumok Kurtág György műveiben”. *Magyar Zene* XL/2 (2000): 213–235.
- Horváth Bálint: *A kolinda és megjelenési formái a huszadik század román és magyar műzenéjében*. DLA Doktori Értekezés, kézirat. Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2016.
- Kerékfy Márton: *Népzene és nosztalgia Ligeti György művészetében*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2018.
- Kókai Sándor, dr.: *A Bánság történeti földrajza (1718–1918)*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, 2010.
- Kurtág György: „On the Romanian Archetype”. *Musicology Papers* XXIII Cluj-Napoca: „Gheorghe Dima” Music Academy, 2009: 10–16.
- Kurtág György: *Kocsis Zoli hangjegyfűzete*. Editio Musica Budapest, Facsimile, 2016.
- Lück, Hartmut: „Zene a kimondhatatlanról”. *Holmi* VII/2 (1995. február): 207.
- Mailand Oszkár: „A nap és hold-mythos a román népköltészetben”. In: *Egyetemes Philológiai Közlemény* (1886): 593–602.
- Mogoșan, Iulia: *Repere românești în credința lui György Kurtág*. Cluj-Napoca: Risoprint, 2019.
- N.N.: *Vocația muzicii György Kurtág. Români fără frontiere*. TVR3, 2009.10. <https://www.youtube.com/watch?v=_9UXtKhe7rk> Utolsó megtekintés: 2022. 02. 05.
- Stan, Alina: *Limbajul muzical al colindelor din Transilvania*. Cluj-Napoca: Editura Clear Vision, 2009.
- Tufan-Stan, Constantin: *György Kurtág. Reîntoarcea la matricea spirituală*. Cluj-Napoca: Editura MediaMusica, 2009).
- Țiplea Temeș, Bianca: „De la Cluj Modern la Palais Garnier. Itinerarul Colindei-Baladă op. 46 de György Kurtág”. In: *Actualitatea Muzicală* I (2011): 17.
- Țiplea Temeș, Bianca: „Modern Tapestry from Vintage Fabrics: Colindă-Baladă by György Kurtág”. In: Țiplea Temeș, Bianca, William Kinderman (szerk.): *Folk Music as a Fermenting Agent for Composition, Past and Present*. Cluj-Napoca: MediaMusica, 2019. 105–118.
- Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikái a népszámlálás alapján, 1852–2011, Lugos, Temes megye*. Kolozsvár: Jakabffy Elemér Alapítvány, Media Index Egyesület, 1999–2004. <<http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=etnikai&id=3609>> Utolsó megtekintés: 2022. 02. 05.
- Varga Bálint András (szerk.): *Kurtág György*. Budapest: Holnap, 2009.
- Vasilescu, Irina: *Interviu cu compozitorul György Kurtág*. Radio România Muzical, 2009. 03. 29. <<https://www.romania-muzical.ro/articol/interviu-cu-compozitorul-gyorgy-kurtag/236/15/2>> Utolsó megtekintés: 2022. 02. 05.

Az elemzett művek néhány elérhető hangfelvétele:

Hommage à Farkas Ferenc (2) – foszlányok egy kolinda emlékéből (Játékok, III, 1979)

https://www.youtube.com/watch?v=e2jlkh_xgEI&list=RDe2jlkh_xgEI&start_radio=1

https://www.youtube.com/watch?v=SaUVtMzZ7JI&list=RDSaUVtMzZ7JI&start_radio=1

Doina (Játékok, VI, 1992)

https://www.youtube.com/watch?v=ODsj-_O0Udo&list=RDODsj-_O0Udo&start_radio=1

Colindă-Baladă (op. 46)

https://www.youtube.com/watch?v=epbi5EcCe0M&list=RDepbi5EcCe0M&start_radio=1